

هنر سفال‌سازی در کشورهای مسلمان

دکتر عیسی بهنام
استاد دانشگاه

تل‌عبید و جمدت‌نصر پیدا شده. نظایر همین ظروف در عهد نخستین فراعنه در کشور مصر نیز ساخته میشد.

در حدود ۱۵۰۰ سال پیش از میلاد در اطراف جزایر قبرس، صنعت سفال‌سازی ترقی فوق‌العاده کرد و ظروفی که از آن نواحی بدست آمده دارای نقوش بسیار زیبا میباشند.

یونانیها عقیده داشتند که تمدن قبرس از مصر ریشه گرفته بود. در حقیقت ظروف سفالین قبرس به بعضی ظروف و نقوش مکشوف از تپه حصار دامغان شباهت زیاد دارند.

در نتیجه‌ی مجاورت با جزیره قبرس، کوزه‌گران یونانی صنعت کوزه‌گری خود را تکمیل کردند و امروز نمونه‌های بسیار زیبایی از کوزه‌های یونانی در موزه‌های بزرگ دنیا مانند موزه‌ی «ارمیتاژ» موجود است. ظروف سفالین یونان در قرن پنجم و ششم پیش از میلاد زمینهای سیاه یا قرمز داشتند و نقوش آن برنگ سفید یا قهوه‌ای بودند. از حیث نقوش، ظروف سفالین یونان کامل‌ترین ظروف دنیای قدیم میباشند زیرا غالباً حتی یک داستان و یایک واقعه‌ی تاریخی را نشان میدادند.

در قرن چهارم پیش از میلاد در ناحیه (تاناگرا) نزدیک آتن، هنرمندان سفال‌ساز دست به ساختن مجسمه‌های کوچک سفالین زدند که بسیاری از آنها امروز بمنزله شاهکارهای بزرگی در موزه‌ی لوور و در موزه‌ی لندن معرفی گردیده‌اند.

ظهور اسلام باعث شد که تمام تمدن‌های کهن بایکدیگر رابطه‌ی نزدیک پیدا کردند و هنرمندان از سبک‌های مختلف،

هنر سفال‌سازی یا باصطلاح معمول، سرامیک از ۷۰۰۰ سال پیش در مشرق‌زمین معمول بوده. قدیم‌ترین ظرف سفالین که در کاوش‌های کاشان و ری و ترکستان پیدا شده، دارای نقوشی هستند که آنها را شبیه به ظرف‌های ساخته شده از سبده مینماید.

بنابراین شاید بتوان گفت که اولین ظرف‌هایی که برای مصرف روزانه‌ی انسان بکار برده شده از سبده بوده و یا بعداً برای اینکه ظرف سبده‌ی، غیر قابل نفوذ شود داخل و خارج آنرا با گل پوشانده‌اند. وقتی صنعت کوزه‌گری یا اختراع کوره و پختن ظروف گلی بوجود آمد، بیادگار ایامی که ظروف سبده‌ی معمول بود، روی ظروف سفالین را با نقوشی شبیه بسبده‌ترین نمودند. از این‌گونه ظروف درغارهای پیش از تاریخ اسپانیا و مکزیک و هند غربی و چین نیز پیدا شده.

اینطور بنظر میرسد که آسیای غربی و اروپای شرقی پیش از سایر نقاط عالم شروع به ساختن ظروف سفالین کردند.

ظروف پیش از تاریخ، مکشوف در خاک ایران نشان میدهد که کوزه‌گران ایرانی مهارت فوق‌العاده در نقاشی روی سفال داشته‌اند. بهترین نمونه‌های این قبیل ظروف سفالین از شوش و ری و کاشان و دامغان و تل‌بگوم، نزدیک تخت‌جمشید بدست آمده.

در آسیای صغیر نیز نمونه‌های خوبی از ظروف متعلق به ۶۵۰۰ سال قبل، شبیه به ظروف کاشان و ری در نقاطی مانند

تقلید و اقتباس نمودند . صنعت سفال‌سازی یکی از صنایعی بود که در دوران اسلامی ترقی فوق‌العاده یافت . از افغانستان تا ایران و آسیای صغیر و مصر و افریقای شمالی و اسپانیا ، يك سبك تقريباً متحدالشکل ، كوزه و كاسه‌های سفالین بوجود آمده که در نظر اول همه شبیه به یکدیگر مینمایند ولی با دقت مختصری میتوان دریافت که هر کدام دارای خصوصیتی هستند که آنرا از یکدیگر مشخص و متمایز مینماید .

منشأ و مبدأ تمام ظروف اسلامی در ایران ساسانی قرار دارد جز اینکه نقش و شکل آن در کشورهای مختلف متمایز میگردد . یکی از مراکز بزرگ کوزه‌گری در اوایل دوران اسلامی شهر نیشاپور بوده است . در شهر نیشاپور ظروف سفالین مانند بشقاب لب‌تخت و کاسه آش‌خوری پایدار یا بدون پایه و ماست‌خوری و دیزی و آب‌خوری وسید میساختند که از حیث ظرافت و مرغوبیت جنس ، بی‌مانند بود و نقوش آن کمتر شباهت به نقوش ظروف چینی داشت .

مرکز دیگر ، شهر سامره نزدیک بغداد بود . هارون الرشید خلیفه عباسی به کارگاههای کوزه‌گری دستور داده بود سفالهایی ساخته شود که شباهت به ظروف طلا پیدا کند . در دین اسلام بکار بردن ظروف طلا ممنوع بود ولی هارون الرشید به تجمل علاقه‌ی زیاد داشت .

از کشور چین متخصصانی به سامره آمدند . و حتی خاک چینی (سلادون) را به بغداد آوردند و بالاخره موفق شدند ظروف زرین‌فام را بوجود آورند . این ظروف شفافیت و برق

بالا : بشقاب لعابی رنگارنگ معروف به ساخت « آق‌کند » با رقم علی‌ابوطالب قرن ۱۱ میلادی موزه لوور
پائین : بشقاب لعابی نقاشی‌شده ، ری . قرن ۱۱ الی ۱۲ میلادی موزه ویکتوریا و آلبرت

بودند کاملاً از عهد برآیند، کوزه گران گران و کاشان بوجود آوردند. درحقیقت ظروف زرین فام کاشان و گران در قرن ششم و هفتم هجری شباهت کاملی به ظروف طلا دارند.

در سالهای اخیر از ناحیه گران، ظروف زرین فام بسیار زیبایی بدست آمد که امروز در موزه ایران باستان نشان داده میشوند. این ظروف بقدری تمیز و دست نخورده باقی مانده اند که بینندگان در نظر اول در کهنه بودن آن شك پیدا میکنند. داستان پیدایش این ظروف این است که سلطان محمد خوارزمشاه، در مقابل جنگیز به ناحیه گران عقب نشینی کرده بود و جنگیز گفته بود که هر نقطه ای را که سلطان محمد در آن قدم گذارد با خاک یکسان خواهد شد. مردم گران از ترس، تمام اشیاء قیمتی خود را که در میان آن ظروف گلی زرین فام نیز وجود داشت داخل درخمره های بزرگی قرار دادند و در زیر خاک جلگه ترکمنستان پنهان کردند و آن ناحیه را موقتاً ترك نمودند تا پس از خاموش شدن جنگ مجدداً بآن دسترسی پیدا کنند. ولی دیگر برنگشتند و باین طریق گنجینه هایشان بدست کاشفان امروزی افتاد.

معلوم نیست به چه علت از قرن هشتم و نهم یعنی در ایام

بشقاب لعابی نقاشی شده، ری. قرن ۱۱ الی ۱۴ میلادی موزه هنری متروبولیتس

هنرمردم

طلا را داشت و ورقه های طلایی که در زیر لعاب قرار داده شده بود باعث میگردید که آن سفالها شبیه به ظروف زرین میشدند. در کارگاههای کوزه گری در شهر ری نیز ظروف زرین فام ساخته میشد و نمونه هایی از آن در موزه ایران باستان دیده میشود. در همین زمان در قاهره نیز کوزه گران دست بساختن ظروف زرین فام زدند و باین طریق سبکی واحد بین هنر کوزه گری در کوزه های شرقی بوجود آمد.

مدتها شهر ری و سامره و قاهره مراکز مهم کوزه گری بودند و هر روز نقشی و لعاب کوزه ها تکمیل میشد. روی ظروفی که در قاهره ساخته میشد نقش انسان بسیار دیده میشود در حالیکه هنرمندان سامره و ری بیشتر به نقش حیوانات و پرندگان و خطوط هندسی علاقه داشتند.

در قرن ششم و هفتم هجری شهر کاشان و گران از نظر هنر کوزه گری شهرت فوق العاده یافته و کاشان تا قرن دهم و یازدهم شهرت خود را در فن سفال سازی حفظ کرد، بطوریکه کلمه (کاشی) مترادف با کلمه ی (سرامیک) شد و امروز نیز با کلمه ی کاشی، کاشی را بجای کلمه ی آجرهای نقوش لعابدار بکار میبریم.

آنچه را که هنرمندان سامره در عهد خلفای عباسی نتوانسته

بشقاب لعابی نقاشی شده، ری. قرن ۱۱ الی ۱۶ میلادی موزه برلین

بشقاب لعابی نقاشی شده، ری. اوائل قرن ۱۴ میلادی موزه برلین

بشقاب گود لعابی نقاشی شده، ری. اوائل قرن ۱۴ میلادی موزه هنری متروپولیتن

بود که در قرون ۱۳ و ۱۴ هنرمندان به تقلید از شاهکارهای آن عهد اکتفا کرده و نتوانسته‌اند ابتکاری از خود نشان بدهند. در زمان پادشاهی رضاشاه کبیر هنرهای زیبای کشور تصمیم گرفت، هنر سفال‌سازی قدیم را احیاء کرده و مانع این شود که اصول فنی و هنری مربوط به آن فراموش شود و برای این منظور عده کثیری از استادان اصفهانی و کاشی و سایر مراکز مهم را در استخدام هنرهای زیبای کشور در آورد و تمام وسایل لازم را در اختیار آنها قرارداد و ضمناً وسایلی فراهم نمود که آن هنرمندان بتوانند هنر خود را تکمیل کنند. و امروز نمونه‌های بسیار خوبی از هنر سفال‌سازی ایران در موزه‌ی هنرهای ملی موجود است که نشان می‌دهد هنوز ذوق و سلیقه‌ی کوزه‌گران ایرانی از میان نرفته و قادر به ایجاد شاهکارهای هنری می‌باشند. در کشورهای دیگر اسلامی مانند هند و پاکستان و مصر نیز هنر سفال‌سازی راه تکامل را پیموده است و گاهی نیز، بیش یا کم تحت نفوذ هنر سرامیک فرانسوی و ایتالیایی قرار گرفته است.

در ازبکستان امروز، کوزه‌هایی می‌سازند که هنر قدیم و جدید را با روش بسیار مناسبی ممزوج کرده و شاهکار هنری جدیدی بوجود آورده است و من بهترین نمونه‌های آنرا در موزه‌ی هنرهای شرقی در مسکو دیدم.

حملات ایل تیمور بایران، ظروف متعدد و قابل توجهی در ایران بدست نیامده، زیرا با وجود حملات لشکریان تیمور در همین مدت هنرهای دیگر ایرانی مانند هنر نقاشی و معماری ترقی فوق‌العاده کرد. ولی در این مدت در اصفهان کاشی‌های معرق (موزائیک) بسیار زیبایی بوجود آمده که بهترین نمونه‌ی آن آرامگاه در امام و هارون ولایت در اصفهان می‌باشد. ولی در این زمان در شهرهای دمشق و بغداد و قاهره ظروف سفالین بزندگی خود ادامه دادند و اشکال و نقوش جدیدی بوجود آمد.

هنر سفال‌سازی شرقی در این فاصله به جنوب ایتالیا، به ناحیه‌ی سیسیل و اسپانیا نیز مهاجرت کرد و هنر سرامیک ایتالیایی را تحت نفوذ هنر مشرق‌زمین قرارداد.

در قرن ۱۰ و ۱۱ هجری، پادشاهان صفوی در اصفهان هنر سفال‌سازی را به‌منتها درجه کمال خود رسانیدند. نمونه‌های بسیار زیبایی از ظروف سفالین ایران در عهد صفوی در موزه‌ی ایران باستان و موزه‌ی لوور و موزه‌ی ارمیتاژ و موزه‌ی لندن موجود است.

در همین مدت در کشور ترکیه نیز به تقلید از سرامیک اصفهان ظروف سفالین لعابدار و کاشی‌های بسیار زیبا ساخته شده که زینت بخش مساجد و کاخهای سلطنتی گردید.

هنر سفال‌سازی در دوران صفوی بقدری پیشرفت کرده